

VOJNO-POLITIČKA SITUACIJA POČETKOM 1943. I OKOLNOSTI KOJE SU USLOVILE PREGOVORE VRHOVNOG ŠTABA NOVJ SA NEMACKIM KO- MANDAMA U NDH

Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije je već krajem 1942. stvorila značajno ratište u porobljenoj Evropi

U toku 1942. godine, koja se, ne bez razloga, naziva prelomnom godinom, završena je jedna značajna etapa u kojoj je narodnooslobodilački pokret naroda i narodnosti Jugoslavije postigao krupne vojne i političke pobjede, kako na unutrašnjem planu, tako i u pogledu međunarodne afirmacije.

Uprkos nepovoljnom razvoju vojnih operacija na velikim svetskim ratištima, naročito u prvoj polovini godine — uspešne ofanzive fašističkih armija na istočnom frontu prema Volgi i Kavkazu, i na severnoafričkom, gde su izbile do El Alainejna, nadomak Sueca i Aleksandrije, kao i na dalekoistočnom i pacifičkom, gde je ekspanzija japanskog osvajanja dostigla kulminaciju — u Jugoslaviji je oružani ustanak, uspešno odolevšd mnogobrojnim okupatorskim i kvislinskim ofanzivama i krizama izazvanim kontrarevolucionarnom delatnošću protivnika narodnooslobodilačkog pokreta, u prvom redu četnika, prerastao u široko razgranatu i dobro organizovanu oružanu borbu, koja je poprimila bitna obeležja jednog novog ratišta, osobenog i značajnog po tome što je nastalo unutar okupirane Evrope. Na to ratište, na kome su neprekidno besnele borbe koje su ugrožavale stabilnost nemačke i italijanske odbrane na Balkanu, odražavajući se i na strategijsku situaciju u Sredozemlju, sve ozbiljnije su morale da računaju vrhovne komande Nemačke i Italije, angažujući na njemu sve više snaga. U čitavom nizu krupnih operacija koje su uzastopno, jednu za drugom, preduzimali protiv žarišta narodnooslobodilačke borbe širom

zemlje (takozvane prva i druga ofanziva u Srbiji i istočnoj Bosni, treća u istočnoj Bosni, Crnoj Gori, Hercegovini i na Kozari, te čitav niz lokalnih — u zapadnoj Bosni, Hrvatskoj, Sloveniji, južnoj Srbiji, Sremu), okupatori i kvislinzi su, uz široku primenu brutalnih represivnih mera, naneli znatne gubitke narodnooslobodilačkoj vojsci i stanovništvu, izazvavši velika razaranja i stradanja naroda, ali nisu uspeli da uguše narodnooslobodilačku borbu i likvidiraju jugoslovensko ratište, koje je već potkraj 1942, zbog bliskog sloma fašističkih armija na severnoafričkom ratištu, postalo vrlo aktuelno.

Zbog stalnih potreba da na jugoslovenskom ratištu drže znatan broj svojih divizija i da ih, čak, povećavaju, uprkos sve akutnijem nedostatku vojnih efektivna na glavnim ratištima, nemačke i italijanske vrhovne komande su osećale svu ozbiljnost svog strategijskog položaja na jugoistoku Evrope.

Situacija na jugoslovenskom ratištu je za okupatore postala krajnje ozbiljna u toku jeseni 1942. godine, jer je, kao rezultat velikih pobeda grupe proleterskih brigada na njenom poznatom pohodu sa tromeđe Crne Gore, Hercegovine i istočne Bosne ka zapadnoj Bosni i Hrvatskoj i intenzivnijeg razvoja borbe u zapadnim krajevima zemlje, bila stvorena prostrana slobodna teritorija od blizu 50.000 km² (tzv. Bihaćka republika ili „Titova država“, kaiko su je Nemci nazvali) i snažna armija na njoj, koja je ozbiljno ugrozila vitalne komunikacije i vojno-privredne objekte u unutrašnjosti zemlje i dovela u pitanje odbranu obale. Ta je vojska krajem 1942. narasla na 37 brigada (od kojih 28 svrstanih u 8 divizija) i veći broj odreda i samostalnih bataljona i četa. Bila je to već oružana sila od blizu 150.000 boraca, znatne borbene sposobnosti i bogatog ratnog iskustva, prava armija koja je vrlo aktivno i efikasno dejstvovala na samostalnom, jugoslovenskom ratištu. Ona je postala važan činilac u opštesavezničkoj borbi protiv Nemačke i Italije, snaga koja je u okupiranoj Evropi stvorila neku vrstu novog „pozadinskog“ fronta koji je ozbiljno poremetio stabilnost odbrane „evropske tvrđave“ i za koji će biti vezivano sve više okupatorskih snaga, tako potrebnih na ratištima na kojima su se vodile odlučujuće bitke.

Uspesi koje je narodnooslobodilački pokret postigao u toku 1942. godine nisu se ogledali samo u krupnim vojnim

pobedama, u stvaranju velike slobodne teritorije u centralnom delu Jugoslavije i u narastanju jedinica narodnooslobodilačke vojske (koja je postala dostojan partner savezničkim armijama u zajedničkoj borbi protiv fašizma), već i u značajnim političkim tekovinama koje je taj pokret postigao. Uporedo sa jačanjem vojne sile, postignuti su krupni rezultati u razvoju nove, demokratske narodne vlasti i širokom okupljanju naroda u narodnooslobodilačkom pokretu.

Značajni uspesi NOP-a imali su i krupan spoljnopolitički efekat. Već od leta 1942. istina o narodnooslobodilačkoj borbi protiv okupatora i kvislinga i o izdajničkoj ulozi četnika i emigrantske vlade, koja ih je podržavala, počela se sve više i sve uverljivije širiti van zemlje i prodirati u svetsku javnost. Pobede narodnooslobodilačke vojske naišle su na snažan odjek u zemlji i van nje i bile najuverljiviji dokaz da se u Jugoslaviji, pod vodstvom Komunističke partije, vodi bespoštedna borba protiv okupatora i kvislinga, da je stvoreno ratište s kojim su i okupatorske i savezničke komande morale ozbiljno da računaju. U svetsku javnost su prodirale vesti o uspešnoj borbi jugoslovenskih partizana, o njihovoj vojsci koja je narasla na divizije i korpuse, o oslobađanju sve većeg broja gradova i rušenju komunikacija i privrednih objekata, o stvaranju Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije, najvišeg političkog organa, o izdaji četnika i njihovoj kolaboraciji sa okupatorima. Time su pozicije narodnooslobodilačkog pokreta postajale sve čvršće, što je bilo od velikog značaja za povoljan rasplet složene jugoslovenske političke situacije.

Rasplamsavanje narodnooslobodilačke borbe je, prirodno, jako uznemirilo okupatora. Stvaranje prostrane slobodne teritorije u zaleđu obale, sve češći napadi partizanskih jedinica na važne komunikacije i privredne objekte i vanredno teška situacija u kojoj se našla kvislinška država NDH, koja je bila takoreći pred raspadom, ugrozili su pozicije okupatora na Balkanu u tolikoj meri da se nametao kao hitan i neodložan zadatak da se preduzmu opsežne vojne operacije, kako bi se konačno ugušila narodnooslobodilačka borba u Jugoslaviji i izvršila pacifikacija tog važnog područja na jugoistoku Evrope. Najodgovornije nemačke ličnosti — Vrhovni komandant Jugoistoka general-pukovnik Aleksander Ler (Alexander Lohr), Nemački opunomoćeni general u NDH general-potpukovnik Edmund Glez

fon Horstenau (Edmund Glaise von Horstenau) i nemački poslanik u Zagrebu Zigfrid Kaše (Siegfried Kasche) — još 1. oktobra 1942. uputili su Hitleru izveštaj o teškoj situaciji u NDH, ukazavši na potrebu da se preduzmu odlučne vojne mere i obrazuje jedinstvena komanda nemačkih, italijanskih i ustaško-domobranskih trupa koja će rukovoditi zajedničkim operacijama za uništenje partizana. Po njihovom mišljenju trebalo je, za razliku od dotadašnjih izolovanih operacija koje ni po vremenu ni po prostoru nisu bile sinhronizovane, preduzeti jednovremene opsežne operacije protiv svih žarišta ustanka. „Nemiri nisu pojava koja se događa samo u Hrvatskoj“, stajalo je u izveštaju. „Ako se toj pojavi hoće da zada odlučan udarac, borba bi se morala proširiti na celo područje bivše Jugoslavije. Prema dosadašnjim iskustvima, za ovu borbu je potrebno nekoliko meseci“.¹

Upozorenje na tešku situaciju u Jugoslaviji ozbiljno je proučeno u nemačkoj Vrhovnoj komandi. Ubrzo su počeli dogovori između Hitlera, Musolinija i Pavelića i između nemačke i italijanske vrhovne komande o preduzimanju krupnih zajedničkih operacija protiv partizanskih snaga u zapadnoj Bosni i jednom delu Hrvatske. Potkraj 1942. i u januaru 1943. održan je čitav niz sastanaka vodećih nemačkih i italijanskih ličnosti: Hitlera sa Pavelićem i Lerom oktobra 1942. u Vinici; ministara spoljnih poslova Nemačke i Italije Ribentropa (Joachim von Ribbentrop) i Čana (Galeazzo Ciano) i načelnika vrhovnih komandi feldmaršala Kajtela (Keitel) i maršala Kavalera (Cavallero) 18. i 19. decembra u Rastenburgu; Lera sa vodećim italijanskim vojnim ličnostima generalima Kavalerom i Ambrozijem (Ambrosio), te komandantima trupa na Balkanu, generalima Roatom (Roatta), Birolijem, Dalmacom (Dalmazzo) i Gjeloanom (Geloso), 3. januara u Rimu. Mada je teška situacija na istočnom i afričkom frontu, nastala zaustavljanjem fašističkih armija pred Staljingradom i u Egiptu, kao i opasnost od invazije na evropsko tle, zahtevala da se sva pažnja usredsredi na ta ratišta, pomenute vrhovne komande su bile prinuđene da ozbiljnu pažnju poklone stanju u Jugoslaviji: da nove divizije, i te kako

¹ Arhiv VII, mikrofilm London 12, snimci 305482—93.

potrebne na drugim ratištima, dovlače za operacije protiv Narodnooslobodilačke vojske.

Pred krupnim događajima koji su se posle teških poraza fašističkih armija na istočnom i severoafričkom frontu, očekivali u 1943. godini nemački i italijanski okupatori će, dakle, biti prinuđeni da već u toku zime preduzmu operacije protiv NOVJ (poznate kao „Vajs", odnosno četvrta ofanziva) u cilju njenog uništenja i konsolidovanja svoje ugrožene odbrane na Balkanu. Biće to dotad najveće operacije protiv NOVJ. U njima će, pod komandom komandanta nemačkih trupa u Hrvatskoj general-majora Rudolfa Litera (Rudolf Lüters), biti angažovane četiri nemačke i tri italijanske divizije i desetak bataljona NDH — ukupno oko 90.000 vojnika, podržavanih sa 14 eskadrila avijacije. Te će snage, u prvoj fazi operacije „Vajs", uspeti da prodru na oslobođenu teritoriju „Bihačke republike", ali ne i da razbiju partizanske snage na njoj, i da potom nastave dejstva ka Neretvi, gde će se krajem februara i početkom marta voditi dramatična bitka za ranjenike, koja će, s pravom, biti nazvana jednom od najhumanijih bitaka drugog svetskog rata.

Odluka rukovodstva NOP-a o strategijskom nastupanju Operativne grupe divizija NOVJ u istočne krajeve zemlje

Dok su okupatorski štabovi vršili užurbane i opsežne pripreme za zimske operacije protiv partizanske slobodne teritorije u zapadnoj Bosni i Hrvatskoj, Vrhovni štab je, pored mera preduzetih da spremno dočeka neprijateljsku ofanzivu, pristupio i stvaranju povoljnijih uslova za realizaciju dugo odlaganog strategijskog plana o prodoru jakih snaga NOVJ u istočne krajeve zemlje — u Crnu Goru, Srbiju, Kosovo i Makedoniju, i o razbijanju četnika, što je bilo uslov izrastanja NOP-a u dominantnu vojnu i političku snagu u zemlji. Kao prvi, neposredni zadatak trebalo je poraziti glavninu četničkih operativnih trupa u Hercegovini, Crnoj Gori i Sandžaku i razbiti njihovu vojnu i političku organizaciju u tim oblastima zemlje koju su oni

stvorili uz pomoć Italijana. Usledio bi, potom, dalji prodor na istok — u Srbiju i Makedoniju.

Još sredinom novembra 1942. Vrhovni štab je uputio dve divizije (1. proletersku i 3. udarnu) preko Vrbasa ka dolini Bosne, da bi na proleće prešle u istočnu Bosnu i približile se Srbiji, a 2. proletersku diviziju je uputio u Dalmaciju, da bi je potom usmerio ka dolini Neretve. Proširenje slobodne teritorije na istok, ka dolinama reka Bosne i Neretve, ostvareno u snažnoj ofanzivi od sredine novembra 1942. do kraja januara 1943, bilo je, dakle, u skladu sa planovima Vrhovnog štaba o pripremanju terena i stvaranju povoljnijih uslova za odlučno nastupanje u istočne krajeve zemlje, u kome će, pored pomenutih divizija (koje su se nalazile pod neposrednom komandom Vrhovnog štaba) biti, shodno razvoju situacije, angažovane i druge, pre svega krajiške snage.

Odluka Vrhovnog štaba o upućivanju jakih snaga NOVJ u istočne krajeve zemlje imala je dubok vojni i politički smisao i bila je podređena ostvarenju dalekosežnih strategijskih ciljeva. Ona nije bila iznuđena neprijateljskom ofanzivom, niti je značila uzmicanje sa ugrožene teritorije zahvaćene neprijateljskim operacijama. Ta je odluka, u stvari, značila realizovanje ideje koja je neprestano, od onih dana potkraj 1941, kada su partizanske snage bile prinuđene da napuste Srbiju, zaokupljala pažnju Vrhovnog štaba i Centralnog komiteta KPJ i bila u središtu njihovih preokupacija i strategijskih planova: prodreti u Srbiju sa jakim snagama i ponovo učvrstiti pozicije narodnooslobodilačkog pokreta u tom ustaničkom delu zemlje, koji je — kao „čvor rešenja" — bio od izuzetnog značaja za pobedu oslobodilačke borbe i revolucije naroda Jugoslavije. Ta je ideja, kako je Tito izjavio, „od početka bila u prvom planu i njoj je sve bilo podređeno"². Obrazlažući tu ideju, on je rekao:

„Nas nikada, za čitavo vrijeme što smo bili van Srbije, nije napustila misao da moramo, čim za to budu stvoreni uslovi, doći natrag u Srbiju, koju smo smatrali vrlo važnim faktorom za završetak narodnooslobodilačke borbe. Mi smo znali da ćemo tamo moći da skupimo najveći broj ljudi za jednu snažnu armiju.

¹ J. B. Tito, *Vojna djela*, knj. IV, Beograd, 1978, str. 74.

Srbija nam je bila važna iz više razloga. Prvi razlog je bio taj što je bilo mnogo kvislinga koji su zaveli strahoviti teror protiv naroda. Drugo, mi smo smatrali da se borbom koju smo vodili — a to se vidi iz naših akata i govora u toku rata — vodi socijalna borba za novi društveni sistem protiv starog sistema i da će nam, ako u Srbiji ostavimo one reakcionarne elemente koji su ostali uz pomoć Nijemaca, biti vrlo teško, pošto mi u Srbiji gledamo jedan od najglavnijih faktora naše nacionalne zajednice, po njenom broju i inače. Mi smo nastojali da u Jugoslaviji Srbija ne bude Vandeja (departman u zapadnoj Francuskoj u kome je 1793, za vreme francuske revolucije, izbila pobuna kontrarevolucionara — rojalista, koja je bila ugušena tek februara 1796 — prim. M. L.) i da reakcionari ne naprave od nje žarište koje bi kasnije moglo dovesti do strahovitog građanskog rata. Zato smo uvijek i svakom prilikom, gdje god je to bilo moguće, vodili brigu o Srbiji".⁵

Nakon gubitka slobodne teritorije u zapadnoj Srbiji, Šumadiji i Pomoravlju (tzv. Užičke republike) i povlačenja većeg dela partizanskih jedinica u Sandžak i istočnu Bosnu, krajem novembra 1941, narodnooslobodilački pokret u Srbiji je, uprkos održanju pozicija u južnim i jugoistočnim oblastima, preživljavao tešku krizu. U Vrhovnom štabu je, međutim, postojalo uverenje da će se pokret brzo oporaviti i ponovo rasplamsati ukoliko bi se tamo uputile jače partizanske snage. U toku čitave prve polovine 1942. godine Vrhovni štab je nastojao da se stvori, održi i učvrsti slobodna teritorija u istočnoj Bosni, Sandžaku, Crnoj Gori i Hercegovini, u oblastima susednim Srbiji, kako bi se stvorili pogodni uslovi za upućivanje jačih snaga u Srbiju, gde se, kako se smatralo, u mnogome rešavala sudbina oslobodilačkog rata i revolucije.

Ni velike neprijateljske ofanzive u zimu i proleće 1942, u kojima su privremeno bile izgubljene slobodne teritorije u istočnoj Bosni, ni jačanje četničkog pokreta, koji je, uz izdašnu pomoć italijanskog okupatora, uzimao sve većeg maha, nisu prinudili Vrhovni štab da odustane od te ideje. Tek kada su sredinom juna izgubljene i preostale partizan-

ske teritorije u Crnoj Gori, Sandžaku i Hercegovini, postalo je jasno da se planovi o prodoru u Srbiju ne mogu realizovati, već da se moraju odgoditi za povoljnije vreme, kada uslovi za to budu sazreli.

Ta će ideja, međutim, i dalje dominirati u vojnim i političkim razmatranjima i procenama rukovodstva NOP-a. Ona će, kao crvena nit, biti protkana u svim budućim, dalekosežnim planovima Vrhovnog štaba i Centralnog komiteta KPJ. Čak je i istorijska odluka o udaljavanju od Srbije, o „pohodu na zapad“, odnosno o prodoru grupe proleterskih brigada ka zapadnoj Bosni i Hrvatskoj, doneta na sednici Centralnog komiteta KPJ 19. juna na Zelengori, bila, u krajnjoj liniji, podređena ostvarenju te ideje. Odlučivši se da sa četiri brigade, tada najvećom partizanskom grupacijom, krene u zapadne krajeve, u Bosansku krajinu i Hrvatsku, tamo gde je narodnooslobodilačka borba bila u usponu i gde su izgledi za nastanje i jačanje narodnooslobodilačke vojske bili najpovoljniji, rukovodstvo NOP-a je bilo na visini svog istorijskog zadatka. U toj njegovoj odluci bila je sadržana duboka strategijska koncepcija: stvoriti najpre snažnu vojsku i pripremiti bitne osnove za prodor u Srbiju, obezbediti uslove koji će obećati uspeh tog zamašnog pothvata od dalekosežnog, reklo bi se, sudbonosnog vojnog i političkog značaja.

Događaji u toku leta i jeseni 1942. godine potvrdili su opravdanost te odluke. Nastupanje proleterskih brigada ka Bosanskoj krajini, pod neposrednim rukovodstvom Vrhovnog štaba, pretvorilo se u snažnu ofanzivu, u koju su se uključile i krajiške i hrvatske jedinice, ofanzivu koja je ispunila čitavo leto i jesen i koja je, uz angažovanje sad već stvorenih divizija, trajala sve do sredine januara 1943, upravo do trenutka kada je otpočela velika neprijateljska operacija „Vajs“. Rezultati te ofanzive, kako je poznato, bili su izvanredno krupni i značajni. Bila je stvorena velika slobodna teritorija između Neretve i Bosne na istoku, Save na severu, Kupe na zapadu i jadranske obale na jugu, na kojoj je bila organizovana narodnooslobodilačka vlast. Stvaranjem AVNOJ-a, jedinstvenog i najvišeg političkog organa sa realnom perspektivom da pre-raste u faktičku vladu, narodnooslobodilački pokret je, što je bilo posebno značajno, postigao i prve, veoma ozbiljne

i zapažene uspehe u borbi za svoju međunarodnu afirmaciju i priznanje, jer je istina o narodnooslobodilačkoj borbi i o izdaji četnika i njihovoj kolaboraciji s okupatorima i kvizlinzima, kao i o sramnoj podršci koju im pruža emigrantska vlada, počela od leta 1942. polako, ali sve upornije, da prođire u svetsku javnost.⁴ I, konačno, što je bilo najvažnije, bila je stvorena snažna Narodnooslobodilačka vojska sastavljena od krupnih operativnih jedinica — brigada, divizija i korpusa, oružana snaga velikih operativno-strategijskih mogućnosti, sposobna za izvođenje krupnih operacija, za uspešno izvršenje strateškog cilja — za prodor u istočne krajeve zemlje i razbijanje četničkih snaga.

U Vrhovnom štabu se, razumljivo, računalo i na podršku naroda u krajevima kroz koje će nastupati Operativna grupa divizija. Znalo se, doduše, da je situacija u njima teška, ali se verovalo da će napredne, rodoljubive snage, koje su svoje slobodarske težnje tako očito ispoljile u toku ustaničkih dana 1941. godine, uspeti da uz pomoć jedinica Operativne grupe savladaju krizu, da ponovo razbuktaju oslobodilačku borbu i obračunaju se s četnicima. Na tom uverenju su, uostalom, Vrhovni štab i Centralni komitet KPJ i gradili svoje planove o prodoru glavnih snaga NOVJ na istok. Uverenje u privrženost većine naroda sa tih teritorija narodnooslobodilačkom pokretu bilo je opravdano, što će nastupajući događaji najrečitije i potvrditi.

Nesumljivo je, dakle, da je odluka o nastupanju jakih snaga NOVJ — Operativne grupe divizija, ili Glavne operativne grupe, kako se često naziva grupacija od pet divizija kojom je Vrhovni štab neposredno rukovodio — u istočne krajeve zemlje doneta pre početka neprijateljske ofanzive bila opravdana. Vrhovni štab je bio obavešten o velikoj koncentraciji četničkih jedinica i njihovim planovima za „veliku operaciju“, za učešće, zajedno sa okupatorima, u ofanzivi protiv partizanskih snaga na slobodnoj teritoriji u zapadnoj Bosni i Hrvatskoj. On je, čak, imao obaveštenje (koje, doduše, nije bilo tačno) da je i sam Draža Mihailović došao u Split sa oko 1.500 četnika da bi sa njima sa tog pravca i uz podršku italijanskih trupa, učestvovao u toj operaciji.⁵

⁴ M. Leković, „Značaj skupštine rodoljuba u Tjentištu u borbi za razobličavanje D. Mihailovića u svetskoj javnosti i za međunarodnu afirmaciju NOP-a“, Istorijski zapisi, 4, Titograd, 1966.

⁵ J. B. Tito, Sabrana djela, tom 14, str. 121.

Svestan, dakle, ozbiljnosti trenutka, Tito je odlučio da preuzme inicijativu, da preduhitri četnike i razbije njihove snage pre nego one pređu u napad. „U vezi sa time“, pisao je Tito 30. marta Štabu 1. bosanskog korpusa, „što je Draža Mihailović mobilisao sve snage Crne Gore, Hercegovine, Sandžaka, istočne Bosne itd. i još u decembru mesecu načinio sporazum sa Talijanima, Nijemcima i ustašama za zajedničku ofanzivu protiv nas, koja je počela u januaru mjesecu ove godine — to smo mi riješili uperiti sve naše snage na razbijanje i uništenje te izdajničke bande, koja predstavlja najveću opasnost ne samo za narodnooslobodilačku borbu no i ubuduće”.⁶

Velika neprijateljska ofanziva, koja je otpočela 20. januara 1943, nije osujetila realizovanje odluke o prodoru na istok i razbijanje glavnih četničkih snaga. Ona je, naprotiv, samo ubrzala njeno ostvarenje, ali je zato Vrhovnom štabu stvorila veoma tešku situaciju, prisilivši ga da realizovanje planova o prodoru na jugoistok sprovodi pod vrlo nepovoljnim, složenim — gotovo dramatičnim okolnostima.

I, tako, upravo zbog te ofanzive, umesto na proleće, Operativna grupa krenuće na istok, ka Neretvi, i dalje, ka Drini i Limu, još u toku februara. Sredinom meseca ona će izbiti širokim frontom u doline Rame i Neretve, gde će razbiti italijanske garnizone i zauzeti Prozor, Drežnicu, Jablanicu, Ostrožac, Ramu i Ivan-sedlo i voditi borbe za Konjic. Krajem februara i prvih dana marta ona će biti prinuđena da u dolinama Neretve i gornjeg Vrbasa vodi dramatičnu i sudbonosnu bitku za ranjenike, da pod teškim uslovima forsira Neretvu i vrši proboj i nastupanje preko neprohodnog Prenja, vodeći teške i odsudne borbe sa glavnim četničkim snagama pod neposrednom komandom Draže Mihailovića.

Planovi Draže Mihailovića o „velikoj operaciji“ — o uništenju „partizanske države“ u zapadnim krajevima Jugoslavije

Planovi Vrhovnog štaba NOVJ o upućivanju jakih partizanskih snaga sa slobodne teritorije zapadne i srednje Bosne

⁶ Zbornik, tom II, knj. 8, dok. br. 216.

na istok, ka Hercegovini, Crnoj Gori, Srbiji i Makedoniji u cilju razbijanja četnika i učvršćenja pozicija NOP-a u tim krajevima zemlje podudarali su se, bolje reći sučelili se, sa planovima Draže Mihailovića o izvođenju „velike operacije” — o upućivanju glavnine operativnih četničkih snaga (prikupljenih u Hercegovini, Crnoj Gori, Sandžaku, istočnoj Bosni i delovima Srbije) protiv „partizanske države” u zapadnim krajevima zemlje.

Tako je, početkom 1943, u toku izvođenja velike okupatorsko-kvislinške ofanzive protiv slobodne teritorije partizanske „Bihačke republike”, došlo do konfrontiranja, do „sudara” dvaju planova — Titovog i Mihailovićevog. Partizanske snage Operativne grupe divizija kretale su se ka Neretvi i, dalje, na istok, da bi porazile četnike, a četničke snage su se pripremale da, zajedno s okupatorskim jedinicama i u sklopu njihovih ofanzivnih operacija, krenu preko Neretve na zapad, u „poslednju bitku s komunistima”, u kojoj će — kako je Draža Mihailović patetično najavljivao — biti ostvareno „definitivno uništenje partizana”.⁷ I jedna i druga strana su, dakle, krenule u „konačan obračun”, angažujući glavnine svojih snaga.

Planovi o četničkoj „velikoj operaciji” nastali su još sredinom 1942, po završetku okupatorsko-kvislinške prolećne ofanzive, u kojoj su partizanske snage izgubile slobodnu teritoriju u istočnoj Bosni, Crnoj Gori, Sandžaku i Hercegovini i bile prinuđene da se upute u zapadnu Bosnu. U toj ofanzivi protiv crnogorskih, sandžačkih, hercegovačkih i istočnobosanskih partizanskih jedinica i 1. i 2. proleterske brigade, vidnu ulogu su odigrale upravo četničke jedinice koje su, uz izdašnu pomoć Italijana, znatno ojačale. Trebalo je, po oceni Draže Mihailovića i njegove Vrhovne komande, iskoristiti zadobijene pobeđe i, ne gubeći vreme, nastaviti operacije, protiv partizanskih snaga u zapadnim krajevima zemlje, ne dozvoljavajući da se tamo konsoliduju i ojačaju.

Ma koliko bio zadovoljan razvojem situacije na teritoriji sa koje su partizanske snage bile potisnute, Mihailović je, opravdano, bio zabrinut zbog situacije nastale u zapadnim krajevima zemlje — u zapadnoj Bosni, Hrvatskoj i Sloveniji. Tamo su partizanske jedinice, naročito nakon dolaska

⁷ Arhiv VII, k. 299, reg. br. 19/1—22; Zbornik, tom XIV, knj. 2, dok. 74.

Vrhovnog štaba sa grupom proleterskih brigada, znatno ojačale, oslobodivši veliki broj gradova i stvorivši prostranu slobodnu teritoriju.

Četničko rukovodstvo je, dakle, bilo svesno da potiskivanjem partizanskih jedinica iz većeg dela Srbije, pred kraj 1941, i iz Crne Gore, Sandžaka, Hercegovine, istočne i srednje Bosne u proleće 1942, partizanskom pokretu nije bio nanet poraz, jer — sve dok partizani ne budu potučeni i u zapadnim krajevima, tamo gde je bilo preneto težište narodnooslobodilačke borbe i gde su se nalazile jake partizanske snage — postojala je ozbiljna i potencijalna opasnost da će Narodnooslobodilačka vojska (koja je krajem septembra već imala 22 brigade i veliki broj odreda) u toku jeseni i zime još više ojačati i da će, potom, već u proleće 1943, ponovo preneti dejstva u istočne krajeve zemlje, tamo odakle su partizanske jedinice bile potisnute. Bilo je, stoga, razumljivo što je četničko rukovodstvo još sredinom 1942. ocenilo da je najvažniji zadatak, od kojeg je zavisila sudbina, odnosno konačna pobjeda njihovog pokreta, uništenje glavnine partizanskih snaga koja se nalazila na teritoriji zapadne Bosne i delovima Hrvatske, južno od Save. Tom je rukovodstvu, međutim, bilo jasno da je za izvođenje te, takozvane „velike operacije“ neophodno angažovanje i jakih okupatorskih snaga, jer četničke snage, očigledno, nisu bile dorasle tom zadatku.

Preko svojih predstavnika koji su se nalazili pri italijanskim štabovima Mihailović je zatražio od Italijana odobrenje za operacije protiv partizana u zapadnim krajevima, zamolvši ih da i oni u njima angažuju svoje jedinice. Italijani, međutim, nisu bili voljni da se ponovo angažuju na teritoriji koju su, upravo zbog snažne aktivnosti partizanskih snaga, i vlastite nemoći da se na njoj održe, morale napustiti, povukavši svoje trupe bliže jadranskoj obali. Ostvarenju ove zamisli četnika suprotstavile su se i vlasti NDH, koje nisu dale pristanak da se četničke trupe iz Hercegovine i istočne Bosne, a pogotovo one iz Crne Gore i Sandžaka, sa teritorija van njihove ustaške države, angažuju u zapadnoj Bosni i Dalmaciji.

I tako, zbog odbijanja Italijana da se u njoj angažuju i zbog negativnog stava vlade NDH, četnička „velika operacija“, od koje su Draža Mihailović i njegova vlada u ino-

stranstvu mnogo očekivali, nije mogla biti izvedena u toku druge polovine 1942.

Mihailović je, međutim, i dalje, pogotovo pred kraj 1942, bio zaokupljen idejom o uništenju partizanske države. On je sve više uviđao šta znači prostrana partizanska teritorija u zapadnoj i srednjoj Bosni koja se, posle oslobođenja Bihaća, spojila sa oslobođenom teritorijem Hrvatske i proširila na veliko prostranstvo od Neretve i Bosne na istoku do Karlovca na zapadu i od doline Save na severu do blizu jadranske obale na jugu. Na toj teritoriji nalazile su se krupne snage Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije — brigade, divizije i korpusi, pored većeg broja odreda i samostalnih bataljona. Svestan činjenice da su propali pokušaji o stvaranju jake četničke organizacije u zapadnim oblastima zemlje naseljenim srpskim življem, Mihailović je shvatio opasnost koja se nadvila i nad istočnim područjima u kojima su četnici, uz pomoć okupatora, učvršćivali svoje pozicije. Narodnooslobodilačka vojska, koja je razbila četničke jedinice u zapadnoj i srednjoj Bosni i delovima Hrvatske (izuzev Kninsku krajinu) i tako osujetila planove četničkog rukovodstva da i u zapadnim krajevima ojačaju četnički pokret, pretila je da će ubrzo, već u proleće 1943, krenuti u nastupanje na istok — ka Hercegovini, istočnoj Bosni, Crnoj Gori i Srbiji, da bi tamo ponovo razbuktala narodnooslobodilačku borbu, koja je bila prigušena, i razbila četnike. Trebalo je, stoga, žuriti sa uništenjem „partizanske države“, jer je bilo očigledno da vreme sve više radi za partizane, kako zbog njihovih krupnih vojnih pobeda i sve veće podrške naroda, tako i zbog sve vidnijeg razumevanja i naklonosti koju napredna svetska javnost ukazuje njihovoj borbi protiv okupatora i kvislinga.

Velika slobodna teritorija „Bihaćke republike“ je, dakle, u drugoj polovini 1942. zaokupila pažnju četničkog rukovodstva u zemlji i emigrantske vlade u Londonu. Planovi o „velikoj operaciji“, uprkos mnogim nastojanjima, nisu se mogli ostvariti pre svega zbog snage Narodnooslobodilačke vojske i njene superiornosti nad četnicima, a zatim i zbog nemogućnosti da se organizuje zajednička okupatorsko-kvislinška operacija. Pa ipak, Mihailović je i dalje uporno insistirao na njoj.

Kada su, u toku decembra, otpočele pripreme Nemaca i Italijana za veliku zimsku ofanzivu protiv glavnih snaga

NOVJ na teritoriji zapadne Bosne i Hrvatske (operacija „Vajs“, ili četvrta ofanziva), koja je trebalo da dovede do „konačnog i definitivnog uništenja 'Titove države'“, Draža Mihailović je zaključio da će se njegovi planovi ipak ostvariti. Kako su Italijani odlučili da u toj ofanzivi angažuju i četničke snage (uprkos obećanjima datim Nemcima da to neće učiniti), Mihailović je požurio da koncentriše što više svojih jedinica koje će učestvovati u toj, toliko dugo priželjkivanoj operaciji. Pred kraj 1942. i početkom 1943. izvršena je u Hercegovini, južnom delu istočne Bosne i u Crnoj Gori i Sandžaku široka mobilizacija četnika za pohod na partizansku teritoriju u zapadnoj Bosni.

Prikupljene jedinice upućivane su užurbano ka Neretvi. Glavnini trupa Komande operativnih jedinica istočne Bosne i Hercegovine (oko 2.800 četnika), koja se, pod komandom Petra Baćovića, nalazila u rejonu Knina, naređeno je da dejstvom preko Bosanskog Grahova i Glamoča u pravcu Jablanice napadne s leđa Operativnu grupu divizije NOVJ. Crnogorske četničke jedinice, pod komandom pukovnika Baja Stanišića, jačine 2.200 vojnika (Zetski letеći odred i Nikšićka brigada), hitno su prevožene vozom iz Nikšića za Mostar da bi i one uzele učešća u uništenju partizanske grupacije u dolini Neretve. I četnici Limsko-sandžačkih odreda užurbano su upućivani ka Neretvi: najpre je prva grupa od oko 1.500 vojnika još 22. februara stigla u Kalinovik, odakle je upućena ka Konjicu i Jablanici, a zatim je, četiri dana kasnije, i druga grupa (tzv. Veskovićev odred), jačine oko 1.200 četnika, stigla u Kalinovik. Sa tom grupom stigli su i Mileševski korpus, jačine 1.200 četnika i Leteća brigada, jačine 400 četnika. Sve su te jedinice, tamo gde je to bilo moguće, prevožene italijanskim prevoznim sredstvima, vozovima i kamionima, i snabdevane hranom iz italijanskih magazina. U četničkim štabovima su se, uz to, nalazili italijanski oficiri koji su se brinuli o organizaciji sadejstva četničkih i italijanskih trupa i o snabdevanju četničkih jedinica ratnim materijalom i hranom.⁸

Tako su jake četničke snage, jačine oko 13.000 vojnika, dobro naoružanih i opremljenih od italijanskih saveznika,

⁸ Arhiv VII, Fond CA, k. 2, reg. br. 17/1; 18/1; k. 299, reg. br. 19/1; k. 133, reg. br. 31/1; k. 134, reg. br. 27/1; k. 280, reg. br. 8/1; 9/1; k. 293, reg. br. 3/1; k. 289, reg. br. 8/1; Zbornik, tom V, knj. 12, dok. br. 172.

upućene u drugoj polovini februara 1943. ka Neretvi da bi, pod komandom majora Zaharija Ostojića, komandanta Istaknutog dela Vrhovne komande, zajedno sa okupatorskim trupama, učestvovala u „poslednjoj bici sa komunistima“, u „definitivnom uništenju partizana“.

Mihailović je procenio da se ukazala izvanredna prilika ikoju ne treba ispustiti i unapred je likovao uveren u konačnu pobedu nad partizanima. Ocenjujući da su partizanske snage u njihovoj „državi“ u zapadnoj Bosni i Hrvatskoj potučene od Nemaca i da njihovi ostaci, nekoliko divizija, napustivši „sovjetsku republiku“, vrše prodor ka dolini Neretve, on je 18. februara naredio svojim komandantima da izvrše koncentričan napad na tu partizansku grupaciju. „Sad bismo ih mogli do nogu potući kad bismo bili pametni i složni“, stajalo je u njegovoj depeši. Naročito je računao sa napadom Baćovićeve grupe (koja se vraćala iz rejonu Knina) u pozadinu partizanske Operativne grupe, jer bi taj napad na pravcu Livno—Duvno—Jablanica bio „od kapitalnog značaja za definitivno uništenje komunista“, za njihov „odsudan poraz“. Mihailović je, međutim, bio svestan da taj „istorijski zadatak“ četničke snage mogu izvršiti samo uz pomoć okupatora. On je, stoga, u pomenutom naređenju stavio u zadatak Jevđeviću, četničkom predstavniku kod Italijana, „da učini sve da olakša ovaj (Baćovićev — prim. M. L.) pokret“, jer bi „udar u leđa komunistima bio strašan“.⁹ A deset dana kasnije, 28. februara, Mihailović je preko Ostojića naložio Jevđeviću da sa Nemcima i Italijanima sklopi sporazum da se četnicima dodeli „za čišćenje od boljševika zona Rama—Prozor—Sujica—Livno—Makarska—morska obala do ušća Neretve—desna obala Neretve—Rama“, da Italijani daju municiju, hranu i automatska oruđa i drugi ratni materijal za 20.000 četnika i da obezbede artiljerijsku i avijacijsku podršku i prevažna sredstva za prebacivanje četničkih snaga na operacijsku prostoriju.¹⁰

I komandant četničkih snaga kojima je bio poveren „istorijski zadatak“ da na Neretvi unište Operativnu grupu divizija NOVJ, major Ostojić, bio je uveren u uspeh te predstojeće operacije. Smatrajući da sa pojačanjima koja su pristizala iz Crne Gore i Sandžaka i sa istočnobosanskim i

⁹ Arhiv VII, Fond CA, k. 299, reg. br. 19/1.

¹⁰ Zbornik, tom XIV, knj. 2, dok. br. 57.

hercegovačkim jedinicama koje su se već nalazile na Neretvi ima na raspolaganju dovoljno snaga sa kojima će, zajedno sa italijanskim i nemačkim trupama, napasti i uništiti partizansku grupaciju, on je 5. marta, sa puno optimizma, obavestio Dražu Mihailovića da je prikupljeno oko 12.000 četnika i da je potčinjenim komandantima naredio da „svom snagom udare boljševike“. „Mislim da smo jači od boljševika“, samouvereno je javljao, „moral je sjajan, pa se nadam, ako Bog da, i komandanti budu na visini, da ćemo postići i ovom prilikom odlučno uništenje boljševičkih glavnih snaga, jer su najzad uhvaćene na udicu . . . Pobjeda je sigurno naša!“¹¹

Procene ratujućih strana u Jugoslaviji o mogućem iskrcavanju savezničkih trupa na Balkan

Na situaciju u Jugoslaviji u mnogome su, prirodno, uticala zbivanja na glavnim ratištima drugog svetskog rata. U borbi za svoju afirmaciju, za sticanje svoje „legitimnosti“, kako u zemlji, tako i u inostranstvu, narodnooslobodilački pokret se morao oslanjati, naročito u prve dve godine rata, isključivo na svoje vlastite snage, lišen podrške i pomoći saveznika iz antifašističke koalicije, koju je, zbog značajnog doprinosa opštesavezničkoj borbi protiv Nemačke i Italije i stvaranja „pozadinskog fronta“ u porobljenoj Evropi, i te kako zasluživao. Umesto toga — za njega nije bilo razumevanja, ostao je gotovo anoniman, od zapadnih saveznika je čak bio ignorisan. I više od toga: preduzimane su mere i aktivnosti da se on oslabi, uguši, pri čemu se izbeglička jugoslovenska vlada, koja se identifikovala sa Mihailovićevom borbom protiv NOP-a, nije ustručavala da njena četnička „vojska u otadžbini“ postane kclaboracionistička, da se stavi u službu okupatora i da, zajedno sa njihovim i kvislinškim trupama, učestvuje u borbi protiv Narodnooslobodilačke vojske. Bilo je to naročito očevidno u velikoj ofanzivi „Vajs“ protiv „partizanske države“ prvih meseci 1943. godine, u kojoj su četničke snage uzele vidnog učešća.

¹¹ Arhiv VII, Fond CA, k. 293, reg. br. 3/1.

Bilo je, stoga, razumljivo, što je u Vrhovnom štabu NOVJ postojalo uverenje da britanska vlada stoji iza „kulisa“, da je ona ta koja „vuče konce“ i da ona mora znati za tu kolaboraciju. Nije bilo sumnje da je London upoznat sa činjenicom da Italijani daju svestranu podršku i pomoć četničkom pokretu u svojoj okupacionoj zoni, da formiraju, naoružavaju i snabdevaju četničke jedinice, koje, pod komandom italijanskih štabova i oficira, vode borbe protiv partizanskih snaga. Uprkos takvoj, izdajničkoj ulozi četnika, britanska vlada je nastavila da ih podržava, ne osuđujući njihovo savezništvo s italijanskim okupacionim snagama u borbi protiv partizana. To je, prirodno, radalo sumnje u spregu Velike Britanije i Italije u borbi protiv narodno-oslobodilačkog pokreta.¹² Jedan od najbližih Titovih saradnika, član Politbiroa CK KPJ i Vrhovnog štaba, Edvard Kardelj je još 22. maja 1942. pisao iz Slovenije Titu (koji se nalazio u Crnoj Gori) da se „u odnosu prema Italiji moramo spremati kao prema jednoj engleskoj imperijalističkoj bazi sa koje će, nesumnjivo, Englezi pokušavati da ubace k nama i našu 'voljenu' londonsku vladu na silu i protiv jedinstvene volje naroda Jugoslavije“. On je tvrdio „da je u Italiji daleko preovladavajući štimung anglofilia pod rukovodstvom italijanskih klerikalaca (Sforca) sa kojima svakako stoji i Vatikan“. U vezi s tim, Kardelj je isticao po-

¹² U svojim radovima V. Dedijer tvrdi da su četnici saradivali u operaciji „Vajs“ sa okupatorom „ne samo sa znanjem i odobrenjem jugoslovenske kraljevske vlade, nego i izvesnih odgovornih britanskih krugova i da je britanski oficir za vezu u štabu Draže Mihailovića pukovnik S. V. Bejli (S. W. Bailey) savetovao da treba svim silama 'uništiti komunizam'“. Tu tvrdnju on potkrepljuje izjavom kapetana Nedeljka Plećaša (koji je u Kairu završio specijalni kurs britanske obaveštajne službe i potom bačen padobranom u štab Draže Mihailovića) da su mu britanski oficiri govorili o savezničkim planovima za iskrcavanje na Balkansko poluostrvo i o potrebi da se Sovjetski Savez stavi pred svršen čin time što bi se „komunističke grupe do proleća uništile“. Plećaš je, dalje, u svojim sećanjima (pod naslovom „Iz ratnih uspomena“, objavljenim u četničkom listu „Sloboda“ u Čikagu 19. septembra 1956), tvrdio da je pukovnik Bejli doneo poruku Mihailoviću „da sa četničkim snagama likvidira partizane“ i da bi „uništenje partizana bilo od koristi obema ratujućim stranama — Englezima i Nemačima“. Plećaš je, čak, tvrdio da su Englezi, koji su otkrili nemačku šifru, znali nemačke operative planove za prvu fazu četvrte ofanzive i da su dali saglasnost za učesće četničkih jedinica u toj ofanzivi. (Vidi opširnije: VI. Dedijer, „Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita“, tom 2, str. 749—765.)

trebu što većeg aktiviranja oslobodilačke borbe u Slovenačkom primorju, u oblastima koje su bile u sastavu Italije, naglašavajući posebno važnost „partizanskog nadiranja prema Trstu“, jer, „ukoliko se približava kraj /rata/, utoliko je važnije da smo bliže Trstu jer, bogme, možda će ga trebati braniti i od — Engleza“.¹³

Slažući se s Kardeljevim mišljenjem, Tito je o tome obavestio Kominternu. „Drugovi iz Slovenije“ — javljao je on u telegramu od 16. jula 1942. — imaju obaveštenje da se dio jugoslovenske londonske vlade „preko Vatikana povezo s italijanskom vladom... Smatramo da postoji saradnja između Italije i Engleske u borbi protiv nas. Zarobljeni četnici su nekoliko puta izjavljivali da su oružje i drugi materijal koji oni dobijaju od Talijana plaćeni iz Engleske“.¹⁴

Bilo je, dakle, sasvim razumljivo što je u rukovodstvu narodnooslobodilačkog pokreta i uopšte među partizanima, postojalo nepoverenje prema politici britanske vlade. Ono je iz dana u dan raslo, pothranjivano sve izrazitijom podrškom i pomoći koja je iz Londona pružana Draži Mihailoviću i sve napadnijom propagandom kojom su britanska štampa i ostala sredstva informisanja zasipali javnost o Draži Mihailoviću, „proslavljenom vođi jugoslovenskih ustanika“, „neustrašivom jugoslovenskom orlu“, slaveći ga kao legendarnog vojskovođu. O toj velikoj obmani i gnusnoj laži, o izdaji četnika, Tito je neprestano, a znatno naglašenije u toku velike okupatorske ofanzive „Vajs“, obavestavao Moskvu:

„Napominjem da se četnici Draže Mihailovića i ovdje bore protiv nas na strani okupatora... Draža Mihailović sa svih strana šalje svoje četnike u pomoć Talijanima i Nijemcima... Mihailovićevo četnici došli Talijanima u pomoć i ponovo s leđa napali naše jedinice... Sada se Mihailovićevo četnici koncentrišu kod Mostara — oko 25.000 — kao pomoć Talijanima.

¹³ Arhiv CK SKJ, Fond CK KPJ, br. 1942/306.

¹⁴ J. B. Tito, *Sabrana djela*, tom 11, str. 106.

*Sve se to, ja mislim, radi po naređenju londonske izbegličke vlade*¹⁵ (podvukao — M. L.).

Titova osuda se nije odnosila samo na jugoslovensku, već i na britansku vladu, jer ona — kako se verovalo — odobrava saradnju četnika s okupatorima i namerno odlaže otvaranje drugog fronta na zapadu Evrope. I o tome je Tito, s puno gorčine, obavestavao Moskvu:

„U Mihailovićevoj štabi nalazi se još oko 25 engleskih oficira u srpskoj nacionalnoj nošnji. Njihov starešina je jedan potpukovnik, koji je lično izjavio da je predstavnik engleske vlade (odnosi se na pukovnika Bejlja, šefa britanske vojne misije u Mihailovićevoj štabi — prim. M. L.). I Mihailović i engleski oficiri sastaju se često s predstavnicima talijanskih vlasti... Ne samo u redovima naših boraca nego i kod svih naroda Jugoslavije raste mržnja prema Englezima zbog toga što ne otvaraju drugi front u Evropi, smatrajući da Englezi svjesno žele slabljenje Sovjetskog Saveza u teškoj borbi s Nijemcima”.¹⁶

Nepoverenje u zapadne saveznike, koji podržavaju kralja i njegovu vladu i pružaju pomoć kolaboracionisti Draži Mihailoviću u borbi protiv narodnooslobodilačkog pokreta, iako su znali za njegovu saradnju s okupatorima i kvislinzima, postojalo je još od ustaničkih dana. Rukovodstvo NOP-a je, štaviše, bilo uvereno da je Draža Mihailović odbio saradnju s partizanima i otpočeo borbu protiv njih upravo na „mig iz Londona”. Njemu je bilo jasno da britanska politika teži da održi svoj uticaj i stečene pozicije na Balkanu i da će, u cilju ostvarenja svojih imperijalističkih ciljeva, davati podršku onim snagama u zemlji koje će podržavati tu politiku. A te su snage, prirodno, bile one koje su se okupljale i organizovale u četničkom pokretu Draže Mihailovića.

Nije, dakle, bilo sumnje da će britanska vlada nastojati da se u Jugoslaviji spreči pobjeda narodnooslobodilačkog pokreta, kojim rukovodi Komunistička partija, i ne dozvoli promena društvenog uređenja, a time i gubitak pozicija u

¹⁵ Isto, tom 14, str. 90, 95.

»« Isto, str. 154, 201.

tom značajnom delu Evrope. Bila je, otud, i razumljiva bojazan od iskrcavanja angloameričkih trupa na Balkansko poluostrvo jer bi one — u to nije bilo sumnje — pod maskom oslobođenja zemlje od okupatora, nastojale da, ako treba, i oružanom intervencijom uguše narodnooslobodilački pokret i predaju vlast jugoslovenskoj vladi, odnosno njenoj četničkoj vojsci.

Na mogućnost savezničke invazije na Balkan u Vrhovnom štabu NOVJ ozbiljno se računalo. I, razumljivo, strepelo od nje. O tome se, prirodno, nije javno govorilo, ali se u poverljivim direktivama Centralnog komiteta KPJ i Vrhovnog štaba ukazivalo na tu opasnost. Tito je, tako, u pismu Centralnom komitetu KP Hrvatske od 8. aprila 1942, obaveštavajući ga o dolasku u Jugoslaviju više britanskih „vojnih misija“, i dovodeći u vezu njihov dolazak s pojačanom borbom četnika protiv partizana, s njihovim mučkim napadima na partizanske štabove i partijske aktiviste i pučevima koje su izazivali u partizanskim jedinicama, kao i s povezivanjem četničkih štabova s okupatorima, nedvosmisleno ukazao na pravi smisao britanske politike i njen stav prema narodnooslobodilačkom pokretu, otvoreno je osudivši. O tome je Tito pisao sledeće:

„Radi vašeg ravnanja, ali ne za širi publicitet, mi smo dužni da vas obavijestimo o vrlo interesantnim stvarima koje smo nepobitno utvrdili. Naime, mi znamo pozitivno da Engleska u Jugoslaviji preko svojih agenata ne podržava nas, nego, naprotiv, raspiruje sukobe između nas i nekih grupa kao što su vojni četnici itd. Ona podržava razne četničke bande isto tako kao i Nijemci, s tim da nas napadaju. Engleskoj politici je stalo, i mi za to imamo dokaza, da u Jugoslaviji što više zamuti, da kompromituje narodnooslobodilačku borbu i da u momentu kada za to bude zgodna situacija, to jest kada se Italija presaldumi u njeno naručje i ostavi Hitlera, iskrca svoje trupe u Dalmaciju i druga mjesta, da se pojavi ovdje kao spasilac i da izvede zemlju iz haosa. U tu svrhu već je došlo u Jugoslaviju oko 10 njenih tzv. 'vojnih misija' (radilo se, u stvari, 0 četiri misije: kapetana Hadsona (D. T. Hudson), majora Atertona (T. Atherton), majora Eliota (C. Elliot) 1 poručnika Rapoteca — prim. M. L.), koje sada po

raznim mjestima Jugoslavije vrše svoju prljavu radu".¹⁷

Titovo verovanje da se Englezi pripremaju za iskrcavanje na jadransku obalu bilo je potvrđeno i izjavom poručnika Nedeljkovića, člana Atertonove vojne misije koju je britanska SOE služba uputila februara 1942. u Jugoslaviju. „Nedeljković smatra da Englezi pripremaju teren za iskrcavanje svojih trupa u Dalmaciji čim Italija ostavi Hitlera i pođe na sporazum s Englezima", stajalo je u Titovom telegramu upućenom 7. aprila Moskvi,¹⁸ (V. Dedijer navodi da se Pavle Savić, šifrant Vrhovnog štaba, „seća da je bio stigao jedan telegram iz Moskve, u kome se skreće pažnja Vrhovnom štabu o mogućnosti otvaranja drugog fronta na Balkanu i ulaska anglo-američkih trupa u Jugoslaviju, s tim da unište partizane", ali da se „kopija tog telegrama ne nalazi u arhivu CK SKJ").¹⁹ A u telegramu koji je 26. avgusta 1942. uputio Moskvi, tražeći od Generalštaba Crvene armije pomoć u ratnom materijalu, Tito se osvrnuo i na „slučaj otvaranja drugog fronta na Balkanu": partizani su „u stanju da unište sve komunikacije i da stvore vojsku od najmanje 500.000 boraca", ali da bi „prisustvo jedinica Crvene armije na Balkanu bilo mnogo poželjnije kod naših naroda od ostalih savezničkih jedinica".²⁰

O iskrcavanju savezničkih trupa na Balkan u bliskoj budućnosti i o negativnim reperkusijama koje bi ono imalo po narodnooslobodilački pokret u Jugoslaviji, ne isključujući i mogućnost oružanog sukoba s njima, pisao je Titu Kardelj, čija je mišljenja Tito osobito uvažavao. U pismu koje je 17. januara 1943. uputio iz Slovenije Titu Kardelj je ovako ocenjavao situaciju koja bi nastala u slučaju iskrcavanja:

„Jako je verovatno da će doći do engleske intervencije na Balkanu. Istina, naši dosadašnji uspjesi su tako obimni da ih engleski imperijalisti neće moći da obidu, a da ne dođu u sukob sa SSSR-om, a kamoli da pokušavaju već u samom početku (sa) nasilnom likvidacijom naših snaga. No, samo prisustvo Engleza na

¹⁷ J. B. Tito, *Sabrana djela*, tom 9, str. 207.

¹⁸ Arhiv CK SKJ, Fond CK KPJ, br. 1942/12.

¹⁹ V. Dedijer, *Novi prilozi za biografiju J. B. Tita*, knj. 2, str. 755.

²⁰ J. B. Tito, *Sabrana djela*, tom 11, str. 245.

našem terenu dalo bi našoj reakciji mogućnost ujedinjavanja i učvršćivanja svojih vojnih formacija. Nema sumnje da bi došlo do ujedinjavanja svih reakcionarnih snaga, od Nedića i Pavelića do HSS, SDS itd. ... Ja i ne računam na najtežu mogućnost — ali je i ne isključujem — mogućnost oružanog sukoba sa imperijalističkim interventima, nego prosto sa mogućnošću da intervencija dođe ovamo u 'legalnoj' formi, kao saveznik, koji će nas kao vojnu snagu formalno priznati, ali koji će samim svojim prisustvom stvoriti mogućnost da i reakcija formira svoju vojsku i da se osloni na elemente sadašnjih okupatorskih režima i na one mase koje mi svojom akcijom i propagandom nismo uspjeli da zahvatimo u naš politički uticaj. Kolebljivci će se pod uticajem tuđe intervencije osloniti na reakciju, koja će se eventualno pojaviti pod demokratskim zastavama. Nema sumnje da bi u takvom slučaju mogla situacija i odnos snaga bitno da se promene na našu štetu. Čak ako ćemo u isto vreme mi dobiti legalnu pomoć sa strane SSSR-a, naš će položaj ipak biti težak. Osim toga držim da mi kod toga moramo računati na sukob imperijalizma sa SSSR-om u različitom obliku ... Držim da je nova jugoslovenska 'vlada' u Londonu rezultat odlučne volje engleskih imperijalista da ove baze (teritoriju Jugoslavije — prim M. L.) ne prepuste SSSR-u".²¹

Uverenje da će se anglo-američke trupe iskrcati na Balkan učvršćivalo se u Vrhovnom štabu sve više, ukoliko se rat u severnoj Africi bližio kraju i približavao južnoj i jugoistočnoj Evropi. Pobedonosna bitka kod El Alamejna i uspešni desanti savezničkih trupa u severnoj Africi potkraj 1942. nagoveštavali su da je bitka za Sredozemlje dobijena i da će dalji invazioni ciljevi saveznika biti usmereni na jug Evrope. Bilo je, stoga, prirodno očekivati da će se pojačati zainteresovanost Britanije za Balkan, posebno za Jugoslaviju. I to ne samo zbog vojno-strategijskih potreba i najoptimalnijih uslova za uspešan ishod invazije, budući da je u Jugoslaviji već bilo stvoreno jedno svojevrsno savezničko ratište na kome je dejstvovala snažna armija koja je čvrsto držala zaleđe znatnog dela jadranske obale, već i

²¹ Arhiv CK SKJ, Fond CK KPJ, br. 1943/49.

radi ostvarenja dalekosežnih političkih ciljeva: da se, ako treba i silom oružja, uguši revolucionarni pokret koji je vodila Komunistička partija Jugoslavije i koji je stekao čvrste pozicije u zemlji i, tako, otvorenom intervencijom spreči da to značajno područje na jugoistoku Evrope, koje je bilo od posebne važnosti za britansku imperijalističku politiku, bude izgubljeno. Čerčil je, sigurno, i pre svega, imao to u vidu kada je na sastancima sa Ruzveltom u Kazablanci, januara, i u Vašingtonu, maja 1943, insistirao na invaziji na Balkan, na udarac u „meki trbuh“ Evrope, jer se preko Jadrana — kako je uveravao — najlakše dolazi u srce „evropske tvrđave“.

I u danima velike okupatorske ofanzive „Vajs“, koja je Vrhovni štab stavila pred ogromne teškoće, Tito nije smetao s uma mogućnost savezničkog iskrcavanja. On je opravdano zaključio da su i okupatori računali na tu mogućnost i da su, upravo zbog toga, i preduzeli tako zamašne ofanzivne operacije, žureći da u toku zime, pre nego bi došlo do invazije, razbiju partizanske snage i unište „Titovu državu“ u zaleđu obale, kako bi oslobodili vitalne komunikacije koje iz unutrašnjosti vode ka jadranskoj obali i učvrstili odbrambene položaje na njoj. I pregrupaciju nemačkih divizija u drugoj polovini marta, po završetku ofanzive, Tito je doveo u vezu sa pripremom trupa za sprečavanje invazije. Izveštavajući Moskvu o koncentraciji nemačkih trupa duž železničke pruge Sarajevo — Višegrad, on je naveo „da to nije samo protiv nas, već i radi obezbeđenja od iskrcavanja Saveznika na Balkan“.²²

Prirodno je bilo da je Tito mobilizaciju glavnih četničkih snaga iz Hercegovine, Crne Gore, Sandžaka i istočne Bosne i njihovo upućivanje na zapad, u „veliku operaciju“ protiv partizanske slobodne teritorije, dovodio u vezu sa očekivanim savezničkim iskrcavanjem. On je računao da je Draža Mihailović, upravo u očekivanju tog iskrcavanja, i planirao da te istorijske događaje dočeka što spremnije, kao pobednik nad partizanima.

I kasnije, kad god se postavljalo pitanje iskrcavanja savezničkih trupa na tlu Jugoslavije, Tito se nije ustručavao da jasno i nedvosmisleno istakne protivljenje takvom poduhvatu koji bi bio izvršen bez saglasnosti Vrhovnog štaba

** J. B. Tito, *Sabrana djela*, tom 14, br. 1943/613.

NOVI. Tako je i generalu Makleju (Fitzroy Maclean), šefu britanske vojne misije, na pitanje kakav bi bio stav Vrhovnog štaba u slučaju savezničkog iskrcavanja, makar s manjim snagama, na jugoslovensku obalu, energično odgovorio da to ne bi bilo poželjno ni celishodno. Obaveštavajući o tome Moskvu, Tito je 12. oktobra 1943. javio: „Mi nećemo dozvoliti ovo iskrcavanje bez naše saglasnosti i spremni smo da se suprotstavimo i silom”.²³ I u leto 1944, kada se činilo da bi do iskrcavanja savezničkih trupa moglo doći, Tito je svoje protivljenje izneo u pismu koje je 5. jula sa Visa uputio Staljinu, tražeći da SSSR pruži NOP-u pomoć u naružanju i u odbrani „političke i vojne samostalnosti” nove Jugoslavije. Tito je ukazivao na „politiku Engleza prema Srbiji, gde se na sve moguće načine pokušava pojačati pozicije pristalica kralja, odnosno četnika a oslabiti naše pozicije” i tražio pomoć „da bi mogli što prije riješiti pitanje Srbije, koje je za nas vrlo važno, jer od toga zavisi konačan uspjeh u stvaranju demokratske federativne Jugoslavije”. Ističući da bi najjaču podršku narodnooslobodilačkom pokretu Sovjetski Savez pružio „ako bi Crvena armija nadirala preko Karpata i Rumunije u pravcu juga”, jer bi time bili „sprečeni mnogi planovi na Balkanu sa strane onih koji žele da pomoću razdora učvrste svoje pozicije”, Tito je izrazio protivljenje iskrcavanju savezničkih trupa na Balkan. „Saveznici sada još nisu pred nas postavili pitanje njihovog iskrcavanja na teritoriji Jugoslavije”, stoji dalje u pismu. „Moram da kažem da takvo iskrcavanje nama ne bi bilo drago, jer sam uveren da će nam praviti neprilike u zemlji, zbog čega bi moglo dolaziti do raznih sukoba”. Tito je ponovio stav da bi do iskrcavanja, ukoliko se na njemu bude insistiralo i njegova neophodnost pravdala opštesavezničkim interesima borbe protiv Nemačke, moglo doći samo na osnovu sporazuma, odnosno pristanka rukovodstva nove Jugoslavije — Vrhovnog štaba i Nacionalnog komiteta. „Ali ako dođe do pregovora o iskrcavanju”, stoji dalje u Titovom pismu, „mi ćemo predložiti da to budu što manje snage i, ako se prihvati, uglavnom na sektoru Istre i Hrvatskog primorja (gde četnički pokret nije imao nikakvog uticaja — prim. M. L.)... U slučaju iskrcavanja mi ne možemo pristati na njihovu ma kakvu vojnu ili civil-

» Arhiv CK SKJ, Fond CK KPJ-KI, br. 1943/613.

nu vlast u našoj zemlji, koju Saveznici uspostavljaju tamo gdje dolaze, jer kod nas postoji kako vojna tako i civilna vlast. Isto tako nećemo pristati da bilo kakva naša jedinica bude pod njihovom komandom".²⁴

U stavu da ni jedna saveznička armija ne može da stupi na teritoriju Jugoslavije bez odobrenja njenog rukovodstva Tito je istrajao do kraja rata. Tako su trupe Crvene armije, u jesen 1944, ušle na teritoriju Jugoslavije na osnovu sporazuma postignutog između Tita i Staljina, odnosno Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije i vlade Sovjetskog Saveza.²⁵

Na iskrcavanje savezničkih trupa se, dakle, stalno računalo i strepelo od njega. Pogotovo početkom 1943, kada je Operativna grupa divizija NOVJ, pod neposrednom komandom Vrhovnog štaba, bila prinuđena da u svom nastupanju na istok, ka Crnoj Gori, Sandžaku i Srbiji, vodi teške borbe na Neretvi, da vodi dramatičnu „bitku za ranjenike". Bez obzira na to da li se tada, i kasnije, u najvišim štabovima zapadnih saveznika ozbiljno računalo na iskrcavanje na Balkan i da li su o tome postojali neki planovi (o čemu, u nedostatku dovoljno pouzdanih izvora, među istoričarima postoje neslaganja),²⁸ činjenica je da se ta mogućnost u Vrhovnom štabu NOVJ uzimala kao izvesna, gotovo sigurna.

Na mogućnost savezničkog iskrcavanja na Balkan je, i te kako, i sa velikim nadanjima, računala i četnička Vrhovna komanda. Draža Mihailović je, uostalom, vojnu i političku koncepciju četničkog pokreta, poznatu strategiju

²⁴ **Bonpochi** ИСТОРИЈА КНСС 1984. рофл. ЈВс 9 („floKyMeHTM MHTep-HajjHOHaJиHOM coJиHflapHocpa", CTp. 3—18).

²⁵ **Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941—1945**, Beograd, 1965, knj. 2, str. 297.

²⁶ Vojni istoričar pukovnik Mehmedija Bojić tvrdi da su „britanske vojne vlasti, početkom marta 1943, u jeku bitke na Neretvi, tražile od jugoslovenske izbegličke vlade da im dostavi plan za invaziju Jugoslavije". Takav plan, bolje reći predlog, koji je sugerisao da se iskrcavanje savezničkih trupa izvrši na crnogorsku obalu i da se one u nastupanju kroz Jugoslaviju oslanjaju na formacije D. Mihailovića, bio je — tvrdi Bojić — sačinjen i već 12. marta dostavljen nadležnim organima. Neizvesno je, navodi on dalje, da li je to bilo sračunato kao obmana nemačkih i italijanskih vrhovnih komandi, „ali se zna da su britanski generalštabovi ipak pravili varijante takvog invazionog plana na jugoslovensku jadransku obalu i da je Mihailović bio o tome obavešten" („Politika", 26. mart 1983.).

„čekanja" (koja mu je sugerisana iz Londona), temeljio na očekivanju tog odsudnog istorijskog trenutka kada će anglo-američke invazione trupe stići u Jugoslaviju i pružiti punu podršku četnicima u uspostavljanju njihove vlasti. Nestrpljivo očekujući to iskrcavanje, Mihailović je, kako je već rečeno, još u drugoj polovini 1942. i planirao svoju „veliku operaciju" protiv „partizanske države" u zapadnoj Bosni. Njenim uspešnim ishodom, računao je on, bile bi uništene glavne partizanske snage a četnička vojska bi ostala jedina vojna snaga u zemlji kojoj bi saveznici predali vlast.²⁷

Velika koncentracija operativnih četničkih jedinica na Neretvi preduzeta je s ciljem da se, u saradnji s okupatorskim trupama, glavni partizanski snaga zada konačan udarac i iskrcavanje svezničkih trupa dočeka sa što čvršćim pozicijama. I pokolj muslimanskog življa u Sandžaku i jugoistočnoj Bosni, februara 1943, izvršen je da bi se stvorio „čisti srpski koridor" i spojile teritorije Srbije, istočne Bosne, Orne Gore i Hercegovine, a patom i Dalmacije i Like, i tako, sa prostranom teritorijom pod vlašću četnika, dočekali saveznici. Približavalo se, dakle, kako je Mihailović računao, ostvarenje njegovog strategijskog cilja i potvrđivala opravdanost politike „čekanja" onog istorijskog trenutka kada će se savezničke trupe iskrcati u Jugoslaviji — da bi se tek tada preduzeo „opšti napad na okupatora".

Do čvršćih uverenja o savezničkoj invaziji na Balkan, koja bi usledila već na proleće 1943, Mihailović je došao još u jesen 1942. Obaveštenja o tome preneli su mu emisari jugoslovenske izbegličke vlade, oficiri Plečaš i Trbojević, koji su iz Kaira stigli u njegov štab. Njihove poruke koje su, po njihovom uveravanju, „predstavljale gledišta engleske vlade i savezničke komande" glasile su: Afrika će biti očišćena od osovinskih trupa do proleća 1943, nakon čega će britanske invazione snage imati određene ruke za dejstva na Balkanu, a pri iskrcavanju će im sadejstvovati četničke snage u Jugoslaviji.²⁸

²⁷ O tome vidi: M. Leković, Planovi D. Mihailovića o uništenju „partizanske države" u zapadnoj Bosni u drugoj polovini 1942, Zbornik „Prvo zasedanje AVNOJ-a", Bihać, 1966; B. Latas, Četnici D. Mihailovića u borbi za uništenje „Bihačke republike", Zbornik „AVNOJ i NOB u BiH", Beograd, 1974.

²⁸ J. Marjanović, Borbe na Neretvi i Sutjesci u svetlosti savezničkih planova za iskrcavanje na Balkan, Zbornik „Neretva — Sutjeska 1943", Beograd, 1969.

Ista uveravanja o iskrcavanju savezničkih trupa na Balkan Mihailović je dobio i od britanske vojne misije s pukovnikom V. S. Bejljem (W. S. Bailey) na čelu, koja je krajem decembra 1942. stigla u njegov štab u selu Lipovu, kod Kolašina. Bejli mu je, kako je Mihailović izjavio na saslušanju, stavio do znanja da će se anglo-američke trupe iskrcati u Jugoslaviji i da je on, stoga, preduzeo mere da bi što spremnije dočekao invaziju: razradio je i svim komandantima dostavio operacijske direktive za slučaj opšteg napada na okupatora. „Takav momenat — rekao je Mihailović — bilo bi iskrcavanje saveznika na jadranskoj obali. Sećam se da se prvo imala da oslobodi čitava zona duž obale i da bi za to bile angažovane sledeće snage: snage iz stare Crne Gore zajedno sa Hercegovcima imale su da dejstvuju duž obale u pravcu Splita; dinarske (naziv po planini Dinari — prim. M. L.) snage u svom pravcu na ovoj prostoriji, a ličke snage duž Hrvatskog primorja da izbiju na Sušak”.²⁹ Ostvarenje ovih planova je, razumljivo, podrazumevalo prethodno uništenje partizanskih snaga.

Uveren da iskrcavanje anglo-američkih trupa predstoji neposredno, u bliskoj budućnosti, Mihailović je 24. januara 1943. uputio potčinjenim komandantima širom zemlje raspis u kome je, između ostalog, stajalo: „Naši saveznici preko radija ukazuju na važne i velike odluke ovih dana . . . Pripremajte se na odsudnu akciju. Raščistite teren svuda od komunista da bismo imali odrešene ruke za odsudni momenat”.³⁰

O naređenju koje je Draža Mihailović dobio „da drži ustanike spremne za borbu prilikom iskrcavanja” izvestio je Vrhovnu komandu Vermahta šef nemačke vojno-obaveštajne službe admiral Kanaris (Canaris), upozorivši na ozbiljnu opasnost od invazije savezničkih trupa na Balkan.³¹

Na mogućnost, bolje reći na verovatnost invazije saveznika na Balkan računali su, kao što je rečeno, i okupatorske komande, koje su i preduzele mere da je spremno dočekaju, odnosno osujete: da najpre, još u toku zime, snažnom ofan-

²⁸ Zapisnik sa saslušanja D. Mihailovića (izvod objavljen u „Politići Ekspres”, 10. jul, 1982).

⁵⁰ Arhiv VII, k. 299, reg. br. 18/1—28.

³¹ Arhiv VII, mikrofilm NAV-N-T-77, r. 875, s. 5623165—8.

živom razbiju „Titovu državu" i unište partizanske snage i da potom razoružaju četnike. Bilo je posve prirodno što su nemačka i italijanska vrhovna komanda postavile kao neodložan i hitan zadatak da likvidiraju jugoslovensko ratište koje je, zbog nepovoljnog razvoja situacije na istočnom i severnoafričkom frontu, te mogućeg iskrcavanja savezničkih trupa na Balkan, moglo da veoma ozbiljno oteža odbranu „evropske tvrđave" na njenom južnom delu. U Jugoslaviji je Narodnooslobodilačka vojska — ako se tako može reći — predstavljala jednu „iskrcanu" armiju koja je mogla da znatno olakša savezničku invaziju. I sam Hitler je bio veoma zabrinut i, kako je izjavio, „preneražen" snagom partizanske vojske koja je ozbiljno otežavala odbranu Balkana. Procenjujući gde bi najpre moglo doći do invazije savezničkih trupa, on je u prvi plan isticao Balkan. O tome je obavestio Musolinija u pismima koja mu je u toku februara u dva navrata (16. februara i neutvrđenog datuma) uputio, naglašavajući u njima da je „zabrinut za položaj na Balkanu".

„Rasprostranjenost Titovih pobunjeničkih organizacija", jadao se Hitler Musoliniju, „predmet je preneraženja i brige. Jedva imamo vremena da suzbijemo ustanak, ako želimo izbeći opasnost napada na našu pozadinu u slučaju anglosaksonskog iskrcavanja na Balkanu ...

Pokaže li se nemogućim, Duče, da razoružamo i komuniste i četnike i da zaista umirimo zemlju, planut će ustanak kod savezničkog iskrcavanja, linije prema Peloponezu biće odsečene i naših će se nekoliko divizija morati boriti protiv komunista i četnika. Same italijanske trupe ne mogu sprečiti iskrcavanje na Peloponezu ili Jadranu.

Verujem, Duče, da postoje stanoviti zadaci koje nije moguće izvršiti jednostavno pomoću političke vestine. U njih treba unositi silu, bez obzira na cenu u ljudskim životima. Smirivanje te zone Balkana nalazi se među takvim zadacima.

Ako se događaji budu odvijali kao što sam to gore opisao, imaćemo, dakle, u času savezničkog iskrcavanja takvu situaciju da će nemačke divizije biti prisiljene da suzbiju bande partizana, a ne da nam stoje

na raspolaganju kao efikasne odbrambene trupe za borbu s invazivnom armijom".³²

Uverena da će se operacijom „Vajs" postići glavni cilj — da će biti razbijena „Titova država" i uništene glavne snage Narodnooslobodilačke vojske, nemačka Vrhovna komanda je predvidela da po završetku te operacije preduzme novu, kojom će, kako je Hitler naložio, biti razoružane četničke snage. Taj, u osnovi, paradoksalan zadatak — razoružati kolaboracionističke snage koje su svojom borbom protiv partizana pružale dragocenu pomoć okupatorima u pacifikaciji zemlje — nametao se zbog opasnosti da će se one, u slučaju savezničkog iskrcavanja, priključiti invazivnim trupama i postati neprijateljske. U pomenutom pismu od 16. februara Hitler je upozorio Musolinija da se, „koliko god izgledala privlačna misao izigravati jedne protiv drugih (partizane protiv četnika — prim M. L.), ta taktika ne isplati u situaciji kad predstoji saveznička invazija na Balkan". „Mislim", isticao je Hitler, „da se to ne isplati od časa kad se ti elementi slažu u jednom pitanju: u bezgraničnoj mržnji prema Italiji i Nemačkoj".

U duhu tih Hitlerovih direktiva i naređenja Vrhovne komande Vermahta, komandant Jugoistoka general-pukovnik Ler je razradio zadatke potčinjenih jedinica na jugoistoku Evrope. Ocenjujući situaciju na Sredozemlju, on je u svom naređenju od 15. februara (koje je nosilo naziv „Odbrana i komandovanje na Jugoistoku") naznačio da treba „pripremiti sve mere koje su nužne u slučaju neprijateljskog iskrcavanja na Balkanu", odnosno da treba „preduzeti konačno smirenje pozadine i uništenje ustanika i bandi svih vrsta".³³ A već 14. marta Ler je predložio Vrhovnoj komandi da se pristupi izvođenju operacije „Svare", tj. razoružanju četnika na teritoriji Hercegovine, Sandžaka i Crne Gore, jer je bio uveren da se u dolini Neretve završava uništenje glavnine partizanskih snaga i da četnici kao saveznici više nisu potrebni. Njegov predlog je Hitler 30. marta odobrio. „Nakon uništenja Titove komunističke države", stajalo je u naređenju Hitlerovog Glavnog stana, „treba pristupiti uništenju organizacije i oružanih snaga nacionalnog srpstva

³² „Hitler e Mussolini — Lettere e documenti", Milano, 1946, s. 128—136.

³³ Arhiv VII, mikrofilm NAV-N-T-78, r. 344. s. 6301552—57.

pod komandom Draže Mihailovića, da bi se obezbedila pozadina u slučaju neprijateljskog iskrcavanja na Balkanu. Borbena dejstva izvoditi brzo i bezobzirno". Naglašeno je, dalje, „da je Fireru naročito stalo da se akcija drži u strogoj tajnosti s obzirom na uske veze komandanta D. Mihailovića sa italijanskim vlastima”.⁵⁴

Upozorenje je bilo umesno jer se znalo da će Italijani — i pored saglasnosti da se četnici imaju razoružati, saglasnosti koja je bila samo formalna, na rečima, iznuđena — i dalje podržavati te kolaboracionističke jedinice bez kojih ne bi mogli držati najveći deo svoje okupacione zone, onaj u zaleđu obale, i da će upozoriti četničke štabove čim budu saznali da će Nemci pristupiti razoružanju njihovih jedinica.

Hitlerove sumnje da se Italijani neće pridržavati preuzetih obaveza i da je njihova saglasnost sa predviđenom akcijom razoružanja četnika nakon uništenja „partizanske države” (ikoju su na sastanku održanom u Hitlerovom Glavnom stanu 18. i 19. decembra 1942. dali grof Čano, ministar spoljnih poslova, i maršal Kavalero, načelnik Glavnog generalštaba) bila formalna, bile su opravdane. Italijani, zaista, nisu nameravali da razoružaju četničke jedinice — „svoje četnike”, kako su ih opravdano nazivali — i liše se tako odanog i pouzdanog saveznika u borbi protiv partizana. Prema zabelešci („promemoriji”) generala Robotija (Robotti), na sastanku koji je general Ambrozio, načelnik Generalštaba, održao 3. marta u Rimu sa komandantima italijanskih trupa u Jugoslaviji generalom Robotijem, komandantom 2. armije, i generalom Birolijem, guvernerom Crne Gore, zauzet je upravo takav stav: da se odugovlači sa tom akcijom, da se ona odloži „dok se ne završi stvarno uništenje partizana”, koje se — a to su italijanski generali i te kako dobro znali — neće nekad ostvariti, odnosno „bogzna kada”, kako je Roboti rekao. Ambrozio je, doduše, reda radi, upoznao Robotija i Birolija da su Nemci nepopustljivi i uporni u odluci da se četnici razoružaju i da Hitler, koji računa „na moguću englesku invaziju na Balkan, neće da čuje za italijanske razloge i da posmatra četnike apsolutno kao buduće neprijatelje koje treba razoružati i uništiti”. Na sastanku koji je sa pomenuta tri generala održao iste večeri Musolini se saglasio sa njihovim stavom da se „na konkretno i od-

⁵⁴ Zbornik, tom XII, knj. 3, str. 191.

lučno izvršenje razoružanja četnika može preći tek pošto partizani budu uništeni", a da Nemce treba uveravati „da imamo nameru da izvršimo to razoružanje”.³⁵

Musolini i njegovi generali, kao što se vidi, nisu bili iskreni prema Nemoima koji se, pak, nisu mogli pouzdati u postojanost njihovog savezništva. Nije bilo isključeno, čega se Hitler pribojavao, da bi Italija u pogodnom trenutku mogla ispasti iz Osovine, pa čak i preći na stranu savezničke koalicije. U tom slučaju bi italijanske trupe, veoma brojne u Jugoslaviji, mogle postati, zajedno sa četnicima, značajan činilac angloameričke strategije i politike u Jugoslaviji.

I, tako, dok će nemački komandanti uništavanje glavnine partizanskih snaga uzimati kao gotovu činjenicu i pripremati se za razoružanje četnika, situacija u bici na Neretvi će se bitno izmeniti, a očekivanja generala Lera biće izneverena. Glavna operativna grupa NOVJ neće biti uništena, kako je Ler prebrzo zaključio, već će se probiti preko Neretve i razbiti četničke i italijanske snage na svom nezadrživom nastupanju na istok, ka Crnoj Gori i Sandžaku, ostvarujući uspešno svoj strategijski cilj. „Pod ovakvim okolnostima”, nemački poslanik u NDH Kaše pišće 30. marta ministru spoljnih poslova Rajha Ribentropu — „nije celishodno da mi sada preduzimamo razoružanje tamošnjih četnika”.³⁶ I general Ler će uvideti svoju zabludu da partizanske snage nisu uništene u bici na Neretvi, te će 1. aprila obavestiti Vrhovnu komandu da je „jakim neprijateljskim snagama uspelo da izbegnu uništenje blagovremenim izvlačenjem” i da su „uspesi koje su postigli u borbi protiv četnika poslužili komunistima da ponovo ojačaju”.

I tako će nemački štabovi biti prinuđeni da izmene cilj predstojeće operacije „Svare”: ona će sredinom maja biti preduzeta „u cilju uništenja komunističkih snaga koje su se probile prema jugoistoku i jedinica D. Mihailovića u Hrvatskoj (misli se na Hercegovinu, koja je bila u sastavu NDH — prim. M. L.) i Crnoj Gori”, kako je Ler izvestio Vrhovnu komandu, obrazloživši to činjenicom da su se „pretpostavke za ovaj poduhvat potpuno izmenile, jer se više nije radilo o tome da se ostatak četnika rasturi”. „5ta-više” — naglasio je on — „sada se Tito nalazi sa jakim i vrlo

³⁵ Zbornik, tom IV, knj. U, dok. br. 185.

³⁶« Arhiv VII, mikrofilm London N-12, s. N 305274—8.

borbenim snagama u severnoj Crnoj Gori".³⁷ Planovi o razoružanju četnika više nisu imali smisla i opravdanja. Njihove glavne snage, koje su februara 1943. kretale u svoju „veliku operaciju“ protiv „partizanske države“ u zapadnoj Bosni i Hrvatskoj, u „poslednju bitku s komunistima“ u kojoj će, kako su čvrsto verovali, biti ostvareno „definitivno uništenje partizana“, bile su u bitkama na Neretvi i Drini, marta i aprila 1943, od strane Operativne grupe divizija NOVJ razbijene u tolikoj meri da više nisu predstavljale iole značajnu snagu od koje bi trebalo strepeti u slučaju savezničkog iskrcavanja (radilo se o „ostatku četnika“, kako je Ler opravdano zaključio). Nemačke trupe u Crnoj Gori i Hercegovini će, doduše, u duhu Hitlerovog naređenja, razoružati izvestan broj četnika,³⁸ ali će i dalje, sve do kraja rata, ne samo tolerisati četnički pokret i četničke jedinice, već se i oslanjati na njih, pružajući im pomoć i saradujući s njima u borbama protiv Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije.

³⁷ Isto, mikrofilm NAV-N-T-78, r. 332, s. 6290035—72.

³⁸ Sredinom maja 1943. su nemačke trupe na teritoriji Crne Gore, Sandžaka i Hercegovine, oglašujući se o proteste Italijana, razoružale oko 4.000 četnika, koji nisu pružili nikakav otpor već su poslušno došli na zborna mesta i predali oružje. Držanje četnika je, kako stoji u jednom nemačkom izveštaju, bilo prijateljsko. Četnici su, čak, izražavali želju „da se bore protiv komunista pod nemačkim vodstvom“. Četnički komandant major Pavle Đurišić je 10. maja, u razgovoru s potpukovnikom Hajncom (Heinz), oficijom za vezu, izjavio da „stavlja na raspolaganje četničku miliciju za borbu protiv Tita“, da „nakon uništenja Tita garantuje razoružanje svojih ljudi“ i da je „spreman da se sa delom svojih ljudi bori na Istoku protiv komunizma pod nemačkim rukovodstvom“ (Arhiv VII, mikrofilm NAV-N-T-315, r. 64, s. 653—4; Zbornik, tom XII, knj. 3, dok. br. 63, 65).

Na sektoru 98. puka 1. brdske divizije u rejonu Kolašina bile su, zajedno sa nemačkim trupama, u borbama protiv partizana angažovane četničke jedinice, koje su se pokazale „verne i pouzdane“. „Bilo je to rešenje“ — izveštava nemački komandant — „koje je nametnula nužda i samo takvom rešenju možemo zahvaliti što smo uspeali da u teškim borbama zauzmemo i očistimo visove zapadno od Kolašina... U svakoj četničkoj jedinici bio je po jedan nemački narednik kao taktički starešina, a podnarednik kao komandir odeljenja“ (Arhiv VII, mikrofilm NAV-N-T-315, r. 64, s. 1194—96; Zbornik, tom XII, knj. 3, dok. br. 65, 67). Od četnika je bila formirana i jedna pomoćna jedinica, takozvani „Nosački bataljon 54“, koju su Nemci koristili za nošenje ranjenika i ratnog materijala na teško prohodnom planinskom zemljištu (Isto, s. 1186—89).

Kao što se vidi, rukovodstva svih odlučujućih faktora u Jugoslaviji — i okupatora i narodnooslobodilačkog i četničkog pokreta — bila su početkom 1943. uverena da predstoji iskrcavanje savezničkih trupa na Balkanu. Predstojali su odlučujući događaji koje je trebalo spremno dočekati. Stoga su i vrhovne komande Nemačke i Italije, i Vrhovni štab NOVJ, i četnička Vrhovna komanda preduzeli mere koje bi im obezbedile ostvarenje strateških ciljeva:

— okupatori su preduzeli zamašne vojne operacije, dotad najveće u Jugoslaviji, protiv glavnih partizanskih snaga u zapadnim i centralnim delovima zemlje da bi likvidirali slobodnu teritoriju u zaleđu obale (tzv. „Titovu državu" ili „Bihaćku republiku") i učvrstili odbranu, kako bi spremno dočekali invazione trupe, ukoliko bi pokušale da se iskrcaju na jadransku obalu, predvidevši istovremeno da po uništenju partizanskih snaga razoružaju i četničke jedinice, za koje su opravdano bili uvereni da će se priključiti invazionim trupama;

— rukovodstvo Narodnooslobodilačkog pokreta, svesno opasnosti koje bi se, u slučaju iskrcavanja anglo-američkih trupa u Jugoslaviju i njihovog spajanja sa četničkim snagama, dobro naoružanim i opremljenim od Italijana, nadvile nad narodnooslobodilačkim pokretom, ozbiljno ugrožavajući tekovine postignute u jednoipogodišnjim teškim borbama protiv okupatora, kvislinga i kolaboracionista, preduzelo je odlučno nastupanje sa Operativnom grupom divizija na istok, ka Hercegovini, jugoistočnoj Bosni, Crnoj Gori i Sandžaku, da bi razbilo glavne četničke snage koje su se, pod neposrednim rukovodstvom Draže Mihailovića, nalazile u tim oblastima, izdašno potpomagane od Italijana, i tako sprečilo ili otežalo realizaciju britanske intervencionističke politike protiv NOP-a, uz oslonac na vojnu snagu četnika;

— četnička Vrhovna komanda je, pak, mobilišući glavninu svojih operativnih snaga, pristupila izvođenju svoje „velike operacije" protiv slobodne partizanske teritorije u zapadnoj Bosni i Hrvatskoj da bi, zajedno sa okupatorskim trupama, uništila osnovnu snagu Narodnooslobodilačke vojske i tako, kao jedini respektujući vojni činilac u zemlji, spremno dočekala invaziju savezničkih trupa i uz njihovu pomoć preuzela vlast.

Već krajem februara i prvih dana marta 1943. izgledalo je da se planovi okupatora i četnika uspešno ostvaruju. Ne-

mačke trupe su, uprkos višednevnim ogorčenim odbrambenim borbama hrvatskih i krajiških divizija, prodrle u „Bihaćku republiku“ i nastavile nadiranje ka dolini Neretve kamo se uputila Operativna grupa divizija NOVJ sa više hiljada ranjenika. Četničke snage su se, pak, u velikom broju, već nalazile na levoj obali Neretve i u rejonu Mostara, dok su druge pristizale iz Crne Gore, Sandžaka, istočne Bosne i Hercegovine, a Baćovićeve grupacija iz Dalmacije, planirajući da tu, zajedno sa okupatorskim trupama, unište partizane. Operativna grupa Vrhovnog štaba se, uprkos velikim poredama nad italijanskim snagama u Prozoru i u dolinama Rame i Neretve, našla u veoma teškoj, kritičnoj situaciji. Ne uspevši da zauzme Konjic i obezbedi jedini pogodni pravac kojim bi se sa ranjenicima probijala preko Neretve na istok i ustremila na četničku grupaciju, činila je očajničke pokušaje da zadrži i odbaci nemačke trupe koje su sa zapada i severa, od Livna, Bugojna i Sarajeva, nastupale ka Neretvi, kako bi spasila ranjenike i dobila u vremenu da pristupi veoma teškom, ali u toj situaciji jedino mogućem izlazu — forsiranju Neretve i proboju preko planinskog masiva Prenja.

U takvoj, veoma složenoj situaciji došlo je do pregovora delegacije Vrhovnog štaba NOVJ sa nemačkim vojnim i upravnim vlastima u NDH, na kojima je, pored pregovora o razmeni zarobljenika, Vrhovni štab pokušao da nametne 1 razgovore o priznanju Narodnooslobodilačke vojske kao zaraćene strane i, u vezi s tim, primene odredaba ratnih konvencija na njene zarobljene pripadnike i ranjenike, kao i o privremenoj obustavi neprijateljstva — u nadi da će se eventualno dobiti u vremenu i olakšati situacija u kojoj je Operativna grupa divizija vodila dramatičnu bitku za spašavanje ranjenika.